

PUNKT WIDZENIA W TEKSCIE I W DYSKURSIE

/ Pod red. J.Bartmińskiego, S.Niebrzegowskiej–Bartmińskiej, R.Nyca.

“Czerwona seria”. T.19. – Lublin: W-wo Uniwersytetu im. M.Curie-Skłodowskiej, 2004. – 361 s.

Розвиток сучасної когнітивно і комунікативно зорієнтованої лінгвістики має своїм наслідком виділення й активний опис низки нових понять, категорій, одиниць семантики і прагматики живої людської мови, мовного коду в спілкуванні, які раніше не вивчалися у межах традиційної системно-структурної парадигми досліджень. Серед останніх треба назвати текстово-дискурсивні категорії стилю, режиму і регістру спілкування, імплікацій, імплікатур дискурсу, ментальних просторів учасників спілкування, фігури спостерігача, точки зору, фокусу і фокалізації, перспективи та ін. Низка нових понять виявляється спільною для лінгвістики і літературознавства, теорії наратології, дискурс-аналізу та інших напрямів гуманітарного знання. Їх вивченню присвячуються монографії, видаються збірники статей, з метою прояснення їх природи скликаються наукові конференції.

Однією з найпомітніших останнім часом стала конференція у місті Красічині, організована філологами Люблінського університету імені М.К'юрі-Скłodовської у листопаді 2002 р. Вона була присвячена глибшому проясненню сутності категорії “точка зору”, яка все активніше використовується в наукових дослідженнях гуманітарного (та й не лише) спрямування. Результатом конференції стало видання 19-го тому популярної в колах лінгвістів “червоної серії”^{*} Інституту польської філології Люблінського університету.

До рецензованого тому увійшли праці учасників конференції, присвячені вивченню категорії “точка зору” в тексті й дискурсі. Друга частина матеріалів з проблем прояву цієї категорії в мові й культурі буде опублікована в 20-му томі цієї ж серії.

Редактори тому в передньому слові зазначають, що організатори конференції мали на меті отримати відповідь на низку запитань такого характеру: Чи існують суспільно усталені точки зору, і якщо так, то які саме? Чи може категорія точки зору стати основою створення типології текстів? Чи визначає точка зору стиль і жанр дискурсу? Які точки зору, найповніше втілені в мовному коді, граматикувалися у мові? Як взаємодіють точки зору учасників інтеракції? та ін. (с.7–8). Принагідно зазначимо, що в польській лінгвістиці проблема вивчення категорії “точка зору” пов'язана з працями професора Єжи Бартмінського. Не випадково в матеріалах майже всіх авторів рецензованого тому містяться посилання на цього вченого, зокрема, його статтю 1990 р.¹

Усі статті збірника умовно можна поділити на два типи: 1) в яких з когнітивних і комунікативних позицій розглядаються теоретичні проблеми категорії “точка зору” і

^{*} Серія отримала таку назву за кольором обкладинки, на якій у різних варіантах зображений чорний квадрат на червоному тлі.

¹ Bartmiński J. Punkt widzenia, perspektywa, językowy obraz świata // Językowy obraz świata. Lublin, 1990. S.109–127.

2) в яких досліджується прояв цієї категорії в межах конкретних типів текстів, дискурсів і мовленнєвих жанрів. Враховуючи факт недостатнього ознайомлення українських лінгвістів з категорією “точка зору”, детальніше оглянемо праці теоретичного характеру, співвідносячи з ними розвідки другого типу.

Ознайомлення з усіма матеріалами рецензованого тому залишає стійке враження нечіткості поняттєвого наповнення аналізованої категорії “точка зору”, неокресленості її місця серед інших категорій когнітивного аналізу текстів і дискурсів. Діапазон розуміння її сутності виявився неочікувано широким: від побутового, сформованого під впливом прямого значення слів, які входять у словосполучення “точка зору”, до вузько спеціалізованого, яке знаходимо у працях учених-когнітивістів (Ж.Фоконьє, Р.Лангакера та ін.).

Чи не найповніше згадану нечіткість, невипрацюваність поняттєвого наповнення категорії “точка зору” ілюструє стаття Кордіана Бакули “У станах, далеких від рівноваги: мова і точки зору”. У ній категорія “точка зору” ототожнюється з аспектами бачення предмета дослідження, яких, на думку автора, є два: 1) мова як системно-структурне утворення (тобто, “порядок”) і 2) мова як об’єкт, далекий від стану рівноваги (тобто, “хаос”). Аналізуючи літературні твори перехідного жанрового характеру (треноси), автор схиляється до розуміння сутності мови як складної єдності підсистем різної міри хаотичності, серед яких найменш системно організованими постають дискурси.

Значимо, що питання системності (асистемності) організації мови не є новими в теорії мовознавства, і пов’язуються вони не з категорією “точка зору”, а з модулями її існування: мова як системно-структурне утворення є достатньо чітко організованою; мова як діяльність вводиться у “береги” виформування спільних комунікативних смислів учасників спілкування під дією різних аттракторів, передовсім, мовленнєвих жанрів, стилів, реєстрів спілкування.

Подібне розуміння сутності категорії “точка зору” як підходу до об’єкта дослідження, перспективи його розгляду знаходимо у статтях Данути Уліцької “З точки зору теорії. Антитеоретизм і теоріоцентризм стосовно фактичних і можливих літературознавчих дискурсів”, Анни Пайдзінської і Ришарда Токарського “Профілювання і гра значеннями в артистичному тексті”, Томаша Пекота “Приватна і публічна точка зору в дискурсі газетних повідомлень”, Гжегожа Жука “Поляки – господарі чи гості в Європейському домі? Дві точки зору в польському публічному дискурсі”, Павела Новака “Конвенціональна і конверсаційна точки зору в радіопередачах” та деяких інших.

Предметом дослідження у розвідці Агнешки Міколайчик “Точка(и) зору в репортажі. Від етимології назви до матеріалу жанру” став вплив точки зору автора репортажу як специфічного мовленнєвого жанру на його мовне втілення, структуру, типи. Простежуючи генезу іменників *репортаж* і *репортер*, авторка виявляє у цьому жанрі точку зору, притаманну суб’єктові, який перебуває між минулим описуваної події і сучасністю, а також точку зору автора, який усвідомлює важливість мовних впливів на слухача. Як і у розглянутих вище статтях, точка зору трактується як авторська позиція, яка дає змогу виявити три світи: 1) героїв, про яких йдеться в репортажі, 2) репортера-свідка і 3) репортера-мислителя.

Малгожата Жешутко у статті “Досвідні основи і перспективи врахування учасників судового процесу” поділяє позицію Єжи Бартмінського щодо поняття точки зору як “суб’єктно-культурного чинника, який визначає спосіб висловлення про предмет”. З цих позицій судовий процес відзеркалює притаманну певній культурі точку

зору на пануючу ієрархію і цінності. Аналізуються відмінності досвідних баз і особистих точок зору учасників судового процесу та їх мовне втілення.

На нашу думку, теоретичні аспекти проблеми, пов'язані з сутністю і виявом категорії “точка зору” в текстах і дискурсах, найповніше представлені у статтях, короткий огляд яких наведемо нижче.

Адам Глаз у статті “Різноманітність точок зору: послідовність чи одночасність?” аналізує погляди на категорію “точка зору” низки відомих сучасних когнітивістів, зокрема, Рональда Лангакера, Роберта Маклаурі і Жіля Фоконьє. Автор віддає перевагу концепціям перших двох учених, підкреслюючи необхідність розмежування перцепційної і концептуальної позицій автора дискурсу. Зокрема, згідно з положеннями Р.Лангакера, точка зору (*vantage point*) є одним із чотирьох аспектів перспективи (*perspective*) поряд з орієнтацією (*orientation*), скерованістю (*directionality*) і мірою об'єктивності елементів концептуалізації (*objectivity*) людиною світу і віддзеркалення цього процесу в мові. Доповнивши складові процесу концептуалізації важливими чинниками міри віддаленості від сцени споглядання (*onstage region*), автор пропонує визначити місце досліджуваної категорії між перспективою і мірою віддаленості перцептора (спостерігача) від сцени. Розглядаючи концептуальну позицію спостерігача, А.Глаз вважає за доцільне доповнити концепцію Р.Лангакера важливим поняттям Р.Маклаурі “ментальної дистанції між концептуалізатором і об'єктом концептуалізації” (с.75) і Ж.Фоконьє “ментального простору” (*mental spaces*).

Застосування запропонованих понять до текстів художньої літератури дало підстави автору зробити висновок про те, що саме у межах художньо-белетристичного дискурсу можливе таке вживання мовних форм, коли один і той самий концептуалізатор сприймає і описує світ, застосовуючи не послідовно, а одночасно кілька точок зору. Це твердження автор підкріплює аналізом оповідання Е. Хемінгуея “Ріка двох сердець”.

Агнешка Лібура у статті “Точка зору в концепції Жіля Фоконьє” зазначає, що аналізована категорія у відомого дослідника постає певною мірою технічною, такою, що служить для опису текстових і дискурсивних зв'язків, складовою більш загальної категорії *ментального простору*. Остання втілюється в дискурсі за допомогою виразів зі значенням часу, простору, деонтичних та епістемічних виразів, які постають ієрархічно організованими. У процесах розгортання дискурсу точка зору проявляється як основа формування і динамічних змін його фаз. Сформульовані теоретичні положення авторка підкріплює аналізом газетного публіцистичного тексту, в якому виділяє 12 етапів дискурсивного розгортання.

Однак, на нашу думку, “прив'язування” категорії “точка зору” лише до проблем розгортання дискурсу є певним спрощенням, оскільки значною мірою нівелюється інше важливе поняття сучасної когнітивної лінгвістики – особа спостерігача². Разом з тим, запропоноване Ж.Фоконьє поняття ментального простору дає можливість урахування обох згаданих категорій.

Розуміння аналізованої категорії як співвідносної з поняттям зв'язку містить стаття Анни Ружилю “Мовний образ світу, поетичне сприйняття світу і точка зору”. Авторка вважає, що точка зору пов'язує загальнонародну та індивідуально-поетичну картини світу. Досліджуючи семантичну структуру слів, що позначають відрізки доби (ранок, день, вечір, ніч) у польській літературній мові й поезії Галіни Посьвятось-

² Див., наприклад: Кравченко А.В. К проблеме наблюдателя как системообразующего фактора в языке // Известия АН России. СЛЯ. 1993. №3 (Т.52).

кої, А.Ружилю доходить висновку, що поетична точка зору може бути трактована як оператор, що співвідносить різні картини світу. Однак, як і у попередніх авторів, категорія точки зору постає достатньо невизначеною і не пов'язується ні з фігурою спостерігача, ні з прагматикою дискурсу.

У центрі уваги розвідки Анни Лебковської "Поняття "фокус" у наратології: проблеми і перспективи" перебуває когнітологічне поняття "фокус", яке тісно пов'язується з категорією "точка зору". Справедливо підкреслюється: якщо в 70–80-х роках ХХ ст. це поняття асоціювалось в основному зі стосунками наратора і автора, рівнями оповіді тощо, то в 90-х роках воно значно розширило свої межі. У сучасній науковій свідомості категорія фокусу виступає як одне з найважливіших понять антропологічно-культурного бачення природи досліджуваного явища, об'єднуючи в собі засади пізнання і отождивлення, співвідношення між "Я" та "Іншим" тощо. Аналізуючи сучасні польські тексти, автор простежує зростання ролі фокуса у структурі наративного дискурсу, підкреслюючи його роль у "розведенні" фігур "того, хто каже" і "того, хто бачить". Найвагоміша роль поняття "фокус" проявляється у випадках різноманітних бачень сутності "Іншого", там, де не "спрацьовує" поняття "точка зору".

Складні теоретичні аспекти наратології з залученням моделей когнітивної граматики Р.Лангакера розглядаються в статті Генриха Карделі і Анни Кендри-Карделі "Точка зору в літературному творі". Здійснюється когнітивний наратологічний аналіз твору Адама Загасвського "W cudzym pięknie".

Аналіз тексту дає змогу авторам виділити низку точок зору, які впливають на його структуру і сприйняття: крапки в кінці твору, римського легіонера, Арістотеля, наратора, господині дому, Наполеона та інших "учасників". Використовуючи поняття інтенціональності та когнітивної наратологічної рами, автори вважають, що читач встановлює зв'язки між різними елементами тексту, створює нові значення (точніше – комунікативні смисли) і, в кінцевому підсумку – нові тексти.

У рецензованому збірнику також представлені статті, в яких розглядаються актуальні питання семіотики тексту і дискурсу, тексто- і дискурсотворення, організації (лексичної, граматичної) текстів і дискурсів різної природи тощо, в яких проблеми, пов'язані з категорією "точка зору" або не порушуються, або до них звертаються лише принагідно. Це розвідки Єви Шченської "Текстовий знак у дискурсі культури", Оксани Веретюк "Зміна часово-особових форм і наративна перспектива в мистецтві оповідання", Анджея Ющика "Інтимна історія, або категорія точки зору в дискурсі про минуле", Артура Тімофєєва "Погляд на історичну зміну в польській поезії зламу ХVІІІ і ХІХ століття".

Оцінюючи рецензований збірник статей загалом, зазначимо, що проблеми, сформульовані організаторами конференції, знайшли своє вирішення в ньому лише частково; категорія "точка зору" постає в його матеріалах як певною мірою неокреслене, відчутно метафоризоване і повністю залежне як від методологічних уподобань авторів, так і від досліджуваного матеріалу (текстів, дискурсів, мовленнєвих жанрів) поняття. Разом з тим, абсолютно очевидним є поступ в його осмисленні, передовсім у вимірах когнітивно та прагматично зорієнтованої лінгвістики і наратології. Зокрема, стала більш очевидною сутність точки зору як ментальної позиції автора (адресанта, мовця), яка стає основою "подачі" об'єктів-учасників події (дії, процесу, стану тощо), профілювання відповідних понять і, зрозуміло, семантичного і прагматичного наповнення їхніх імен. В аспекті породження комунікативних категорій точка зору – важливий чинник формування типів мовленнєвих актів, мовленнєвих жанрів і дискурсів (текстів). Очевидною є також користь подібних конференцій за участю фахівців різ-

них напрямів сучасного гуманітарного (та й не лише) знання. Нове наукове поняття, важлива категорія сучасної науки лише виграють від комплексного і багатовимірного їх аналізу з застосуванням методів і прийомів різних наук, так би мовити, “профілювання” в концепціях представників різних шкіл і напрямів сучасної науки.

Флорій БАЦЕВИЧ